

Milliyetçi İdeolojinin Tarihsel Gelişimi *

Historical Development of Nationalist Ideology

Canan MAZLUM AKSOY**

Özet

Toplumlar farklı zaman-mekânlarda birçok örgütlenme şekli deneyimlemiştir. ‘*Millet*’ de bunlardan biri ve en sonuncusudur. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren küresel ölçekte hızla yayılan ulus devlet bugün dünyanın baskın siyasi örgütlenme birimi, milliyetçilik ise toplumların milletler ekseninde örgütlenmesi gerektiği iddiasındaki bir siyasal doktrin olagelmıştır. Bugün hepimiz ulus devletin her bir yurttaşının milliyetçilik içgüdüleriyle doğduğunu düşünsek de tarihsel pratikler bunun bir yanlığı olduğunu ispatlar niteliktedir. Ancak bir toplumsal düzen içinde ‘*biz*’ ve ‘*onlar*’ düşüncesi nasıl oluşmaktadır? Siyasi bir erke duyulan sadakat bağı feodal toplumlara özgü bizlik kolektivitelerini oluşturmaktadır. Bugün anladığımız anlamda milletler ise bu tür bir kolektivitenin daha büyük ve karmaşık formunu temsil eder. Bu aidiyet duygusuna dayalı kimlik biçiminin ortaya çıkışı ise tarihsel deneyim içinde oldukça yeni bir gelişmedir. Çalışmanın amacı, ulusal toplumların oluşumu, ulusa dair bilinç ve onun siyaset bilimindeki karşılığı olan milliyetçi ideolojinin gelişimi, bu süreç içerisinde kültürel ve siyasal değişkenlerin rolünü ve ağırlığını saptamaktır. Bu hedef dönemselleştirilmesi hiç de kolay olmayan bir dizi karmaşık sürecin izlenmesini gerektirmektedir. Bu

* Bu makale Doç. Dr. Hakan Mehmet KİRİŞ danışmanlığında yürütülen, Canan MAZLUM AKSOY’un “Modern Ulus Devletler Çağında Milliyetçi İdeoloji ve Geleceği” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Gönderilme Tarihi: 26.05.2021

** Yüksek lisans öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, canan.mazlum1@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8522-4369>

nedenle Edward Hallet Carr'ın “*Milliyetçilik ve Sonrası*” isimli çalışmasında kullandığı dönemselleştirme takip edilerek; Carr'ın 1950'li yıllara kadar gerçekleştirmiş olduğu üç dönemli analiz günümüze değin genişletilerek milliyetçiliğin tarihi dört dönemde irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Millet, Milliyetçilik, Ulus Devlet, Edward Hallet Carr

Abstract

Societies have experienced many forms of organization in different time-spaces. Nation is one of them and the last. The nation-state, which has spread rapidly on a global scale since the second half of the twentieth century, has become the dominant political organization unit of the world today, and nationalism has become a political doctrine claiming that societies should be organized around nations. Although we all think that every citizen of the nation-state is born with the instinct of nationalism, historical practices prove that this is an error. However, how does the thought of ‘we’ and ‘them’ emerge in a social order? The bond of loyalty to a political power constitutes the collectivity of us peculiar to feudal societies. Nations as we understand it today represent a larger and more complex form of this kind of collectivity. The emergence of this form of identity based on a sense of belonging is a fairly recent development in historical experience. The aim of the study is to determine the formation of national societies, the development of the national consciousness and its counterpart in political science, the role and weight of cultural and political variables in this process. This goal requires following a series of complex processes that are not easy to periodize. For this reason, following the periodization used by Edward Hallet Carr in his work titled “Nationalism and Afterwards”; The three-period analysis carried out by Carr until the 1950s will be expanded until today and the history of nationalism will be examined in four periods.

Keywords: Nation, Nationalism, Nation State, Edward Hallet Carr

Giriş

Milliyetçilik, feodaliteden ulusal ekonomilere, imparatorluk yapılanmasından yerel siyasal birimlere ve dinsel düşünceden seküler olana geçişte etkin rol oynamıştır. Milliyetçilik ilk ortaya çıktığı dönem olan 18. Yüzyılda aristokrasinin çıkarlarını savunduğu ölçüde elitist bir ideoloji olarak değerlendirilmiş, ilerleyen süreçte yükselen burjuvazinin hizmetinde bir hareket görünümünü almış ve son olarak da ulusal bağımsızlık savaşlarında halkları seferber etmek için araçsallaştırılmıştır. Bu bağlamda milliyetçiliğin değişen sosyo-ekonomik koşullara göre farklı işlevler üstlendiği ve bu pragmatist niteliği sayesinde kendini çağlara adapte edebildiği söylenebilir.

Sosyal bilimlerde doğru bir analiz için toplumsal değişme çizgisinin toplumlara ve zamana göre dalgalı olabileceği, tek düze bir gelişim çizgisinin mümkün olmayacağı gerçeğinin göz ardı edilmemesi, sosyal gerçekliklerin bu perspektiften yorumlanması gerekmektedir. Örneğin, Modernleşme ve Aydınlanma düşüncesi beraberinde evrenselcilik fikrini getirmiş, 19. Yüzyılda ortaya çıkan ilk sosyoloji teorileri bu çerçevede şekillenmiş, fakat sosyal süreç aynı zaman dilimi içinde milliyetçi fikirlerin yükselmesine, hatta 19. Yüzyıl'ın bu adla anılmasına yol açmıştır. Bu tezatlık günümüz için de geçerlidir. Dünyanın giderek küresel bir köy haline geldiği iddia edilirken, milliyetçilik toplumsal ve siyasal alanda giderek daha fazla alan işgal etmektedir. Bu noktadan hareketle, çalışmada sosyal süreçlerin birbirinden ayrı düşünülmemeyecek olan olgusal temellerini incelemeye dönük bir yöntem izlenmiştir.

Carr'ın çalışmamıza konu olan eseri yazıldığı tarihsel koşullar bakımından hayli dikkat çekicidir. İlk kez 1945 yılında yayınlanan eser, milliyetçilik üzerine yapılan son tartışmalarda adına pek rastlanmasa ve hatta unutulmuş gibi görünse de milliyetçiliği toplumsal hayatta gerçekleşen dönüşümlerle açıklaması bağlamında ufuk açıcı bir çalışma niteliğindedir. 1945 yılı Avrupa için, milliyetçiliğin en aşırı formu olan ırkçılığın yenildiği bir dönemi temsil eder. Savaşın yaraları sarılmaya çalışılırken Birleşmiş Milletler teşkilatı çerçevesinde yeni bir uluslararası düzenin hazırlıkları yürütülmektedir. Hâkim kanı, evrenselcilik anlayışı doğrultusunda kurgulanacak olan yeni uluslararası düzen ile ırkçılığın neden olduğu acılardan uzak kalınacağıdır. Bu atmosfer içinde eserlerini kaleme alan Carr, çözümlenmelerini büyük ölçüde milliyetçilik – enternasyonalizm karşıtlığı üzerine oturtmuştur.

Carr'ın çalışmasındaki bir diğer özellik ise, odağına ulus – devlet ve milliyetçiliğin geçirdiği dönüşümü yerleştirerek bu olguların ortaya çıkış nedenlerini irdelemekten kaçınan bir yöntem izliyor oluşudur. Buna göre, ulus devlet ve milliyetçiliğin gelişimini başlıca üç döneme ayırarak incelemiştir.

Birinci dönem, ulusun ve devletin hükümdarın kişiliğinde somutlaştığı bir dönem olup, Fransız Devrimi uzantısını ve son gösterisini Viyana Kongresi'nin oluşturduğu Napoleon savaşlarıyla sona ermiştir. Enternasyonalizm ile milliyetçilik arasında bir dengenin bulunduğu bu dönemde devletler ulusal egemenlik ilkesi çerçevesinde siyasi örgütlenmelerini kurgulamakta ve ulus kavramı uluslararası hukuk düzeninin temel öznesi haline gelmektedir.

İkinci dönem asıl olarak Fransız Devriminin ürünüdür ve temelleri her ne kadar 1870'den sonra sarsılmış olsa da Versailles Antlaşması'yla birlikte Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürmüştür. Ekonomik sistemlerin uluslararası ticarete açıklığı ikinci döneme enternasyonalist bir karakter verse de dönemin sonlarına doğru bu karakter giderek kaybolmuş ve ulusçuluk barışçı niteliğini yitirmiştir (Carr 2015: 13 - 30).

Üçüncü dönem milliyetçiliğin sebep olduğu en büyük felaketlerden olan Birinci Dünya Savaşı ile açılır. Bu dönemde siyasal katılımın genişletilmesiyle 'ulus' kavramının içeriği de genişlemiş, hükümetler siyasal hayata yeni katılan toplumsal katmanların da taleplerini dikkate almak zorunda kalmışlardır. Bu durumun bir sonucu enternasyonalist eğilimlerin hükümet politikalarından dışlanması olmuştur. Ancak bu eğilim, ayrılıkçı hareketleri besleyerek birçok yeni ulus devletin doğması ile sonuçlanarak uluslararası düzenin istikrarsızlığına ve milliyetçilik düşüncesinin radikalleşmesine neden olacaktır. Bu gelişmeler İkinci Dünya Savaşı'nın zeminini hazırlamıştır (Carr 2015: 30 - 49).

Çalışmada, Carr'ın İkinci Dünya Savaşı ile noktalanmış üç bölümlü analizi genişletilerek dördüncü bölümle günümüze değin sürdürülmüştür.

1. Birinci Dönem

Carr'a göre, Birinci dönem Ortaçağ'ın imparatorluk ve kilise birliğinin tedrici dağılışı ile ulusal devlet ve ulusal kilise düzeninin kuruluşuyla başlar. Gellner'in da belirttiği gibi, geleneksel toplumun sanayileşmesi toplumun yeniden örgütlenmesini gerektirir niteliktedir. Bu bağlamda, millet ve milliyetçilik kavramlarını ortaya çıkaran tarihsel dinamikler feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinde yaşanan toplumsal ve siyasal değişimlerde aranmalıdır. Bu değişimlerin daha net ortaya konabilmesi adına öncelikle feodal toplum yapısına değinmek yararlı olacaktır.

Klasik feodalitenin ortaya çıkışı, Fransa'da Karolenj İmparatorluğu'nun batışından (10. Yüzyıl), İngiltere'de ise Norman İstilasından (11. Yüzyıl) sonraya rastlar. Devlet iktidarının parçalanmış olması ve kişisel sadakat bağları üzerine kurulu olmasıyla karakterize olan feodal siyasi düzen üretim şekli itibarıyla de piramite benzetilebilir. Merkezi iktidarın yok olduğu, istikrarsız ve güvensiz bir ortamın giderek yerleştiği, ticaretin neredeyse durduğu bu sistemde topraklar "fief sözleşmesi" ile hiyerarşik bir düzene tabi kılınmıştır. Soylular, rahipler, köylüler ve serflerden müteşekkil bu düzen içinde tek üretim aracı olan toprağın mülkiyeti sadece soylulara aittir ve halk doğrudan doğruya devletin değil, toprakların sahibi olan soyluların uyruğu konumundadır (Tanilli 1982: 25). Senyör toprakları üzerinde adli, mali ve idari yetkilere sahiptir. Feodal sistemde üretim olanaklarının yanında askeri güç de soylular arasında paylaştırılmıştır. Merkezi bir ordunun kurulması kral için çok maliyetli olduğundan bu görev soylulara verilmiştir. Ancak bu görevin soylulara aynı zamanda yetki de verdiğinden kralın mutlak egemenliğini sınırlandırmıştır. Tüm bu nitelikleri gereğince, bir yönetim sistemi olarak feodalizm modern devletin tarihinde bir başlangıç noktası olmaktan epey uzaktır (Poggi 2016: 48).

Feodal düzende en etkili aktör olan kilise ise toplumsal hayatın her alanına nüfuz ederek önlenemez bir güç haline gelmiş, dünyevi iktidarın kendine bağımlı halde işleme gerektiğini savunmuştur. Kapalı tarım ekonomisi sermaye birikimine izin veremeyecek şekilde düzenlenmiştir. Ticaret çok sınırlı olduğu için de artık ürüne gereksinim duyulmuyordu. 11. Yüzyılda ticarete başlayan hareketlilik, 12. Yüzyılda haclı seferlerinin etkisiyle hızlanmıştır. Haclı seferleri toplumları feodal uykusundan uyandırmış, para kullanmaya ihtiyaç duymayan eski ekonomiyi çok pazarlı bir ekonomiye dönüştürmüştür (Huberman 2017: 31). Feodal dönemde toprağın çevrilmesi ile belirlenen sınırlar, Ortaçağ sonrası Avrupa'daki ekonomik dönüşümlere koşturucu şekilde ekonomik olarak da belirlenir hale gelmiştir.

Feodal toplumun girdiği bu yenileniş süreci tarımdaki yenilikçi uygulamalara sıkı sıkıya bağlıdır. Bu süreçte, aslında uzun zamandan beri bilinen, sadece o tarihe değin uygulanışı sınırlı kalmış bulunan yöntemler, kırsal kesimde hızla yayılmıştır. Bir bakıma devrim olarak görülebilecek olan bu uygulamalar daha az emekle daha fazla ürün elde etmenin yollarını açıp, iktisadi yaşamın koşullarını altüst etmiştir. Yolların yeniden canlanması, ticari alışverişteki yeniliklerle de birlikte Batı'da, özellikle de İtalya ve Hollanda'da kentlerin gelişmesi ve komün hareketleri ortaya çıkmıştır (Tanilli 1986: 285).

Ticaretin merkezi haline gelen kentlerde yeni bir sınıf doğmaktadır: Burjuvazi. Onuncu yüzyıldan on beşinci yüzyıla kadarki dönemin en önemli gelişmesi burjuvazinin doğuşu olacaktır. Wallerstein'in ifadesiyle, burjuvazi modern dünya mitolojisinde başoyuncudur. Kentsel yerleşim alanının sakini olan burjuvazi, feodal sistemin toplumsal dokusundan ve iktisadi bağlarından özgürleşmiş, köylü ya da serf olmayan ancak soylu da olmayan orta sınıfı tanımlar. Tanımından da anlaşılacağı üzere burjuvazi feodal düzen karşısında bir aykırılık ve muğlaklık gösterir. Aykırıdır, çünkü feodalizmin kristalize olmuş üç sınıflı hiyerarşik yapısı içinde burjuva için mantıksal bir yer yoktur. Muğlaktır, çünkü o dönem burjuva terimi hem bir şerefi hem de aşağılamayı ifade ediyordu. Diğer taraftan, bütün şehir sakinlerinin mi yoksa zanaatkarların mı bu sınıfa dâhil edileceği de muğlaktı. Ancak terim, pratikte hem tüketim olanakları ve yaşam tarzı çerçevesinde hem de sermaye olanaklarını elinde tutan belirli bir gelir düzeyiyle özdeşleştirildi (Wallerstein 2013: 166).

Feodalizm atmosferi göz önüne alındığında yükselen burjuva ve şehir hareketleri ile çatışma halinde olacağı muhakkaktır. Şehir topraklarının mülkiyetini elinde bulunduran feodal lordlar buradan vergi almayı, tekellerinden faydalanmayı, yeni haraç ve hizmet yükümlülükleri yüklemeyi ve yargı yetkisini ellerinde tutmayı sürdürmeyi planlıyordu. Feodal sistemde köy toplulukları ve toprağa ilişkin düzenlenen yasalar kentlerdeki yeni ekonominin gerektirdiği kuralları türetebilecek esneklikte değildi. Kent ekonomisi, daha karmaşık bir işbölümü, yeni beceriler ve araçlar isteyen üretimi, ticari faaliyetlerin yürütülmesindeki yeni yöntemleri ile farklı yasal düzenlemeler gerektiriyordu. Elbette ticaret bu katı feodal çerçeveye oturtulamazdı, onun için de yeni biçimler yaratmak gerekiyordu (Huberman, 2017: 39). Bu düşüncüyü fiiliyata dökerek olan burjuvazi ruhban ve soylular karşısında giderek güçlenerek feodal toplum tabakalarının fiili durumunu (köylüler – soylular – rahipler) değiştirecektir. Böylelikle, krallar ruhban ve soylulara karşı, bu sınıflarla çatışma halinde olan burjuvazinin varlığından yararlanarak güçlenecek ve merkezi iktidarın mutlaklaştığı güçlü ulus devletler kurma yoluna gideceklerdir (Ağaoğulları 2011: 191).

Egemen milli devletler bir taraftan, yabancı imparatorluğun hiçbir tahakkümünü kabul etmeyecek ve dini otoriteyi reddetmeseler bile sınırlayacaklardı. Diğer taraftan ise, feodal derebeyleri ve merkezi otoritenin diğer hasımlarını bastıracaktı. Modern devletin öncülü olarak görülebilecek mutlakiyetçi monarşilerde yetki, *cuius regio, eius religio*¹ ilkesine dayalı dünyevi güçlerde toplanmıştır. Bununla birlikte, bölgesel egemenlik bir piskopos ya da kardinalin elinde toplanmış olabilirdi. Dönemin esas karakteristiği, ulusların hükümdarın kişiliğinde somutlaşmasıydı (Carr 2015: 13). Bu süreçte, ateşli silah kullanımının neden olduğu savaş teknolojisindeki gelişmelerden, Roma medeni hukukunun ihyasından ve tebalarının bu konudaki işbirliğinden faydalanan monarklar, Batı Avrupa'da oldukça büyük, nisbeten türdeş ve tamamen bağımsız devletleri tesis ettiler. Ancak bu devletlerin milliyete dayalı oluşu, monarkın tercihinden ziyade şans ile açıklanabilir. Genel anlamda 16 – 18. Yüzyıl Avrupa monarkları, çoğunlukla ailevi nedenlerle, yani ya belli bir kraliyet ailesinin üyesini başka bir ülkenin tahtına geçirmek ya da o ülkenin mirasını elde edebilmek adına savaşlar düzenlediler. Bu tip milliyet ve hanedanlık dışı uygulamalara rağmen, Batı Avrupa monarşilerinin hepsi egemenliklerinin temelini oluşturan, ortak bir dili konuşan bir halkı içine alıyordu. Örneğin, İspanya'da, Krallığın vesayetindeki Kastilyanca, Katalan, Bask ve Galikyan dilleri karşısında milli bir dil haline geldi. Fransa'da Fransızca, Provens ve Breton dillerinin rağmına öne çıkarıldı. Britanya'da İngilizce'nin hakimiyeti karşısında Gal ve Kelt dilleri lehçe konumuna indirildi. Bütün bunlara ek olarak krala sadakat, popüler milliyetçilik şuuruna eşlik etti ve onu uyarıcı bir unsur oldu (Hayes 2010: 50).

Görüldüğü gibi, mutlak monarşilerin gelişmesi ile pazarın gelişmesi eşzamanlı gerçekleşmiştir. Üzerinde serbestçe ticaret yapabileceği geniş topraklar ve güvenlik arayışı içinde olan burjuvazi aristokrasi ile işbirliği içine girmiş, bu ittifak neticesinde Avrupa'da kilise güç kaybetmeye başlamıştır. Avrupa'nın din birliği ilkesi ve kilisenin tek örgütlü yapısı yerini kralın hakimiyeti altındaki ulusal kiliselere bırakmıştır. Yeni oluşmaya başlayan ulusal örgütlenme biçimi Pazar mekanizmasının işlerliği için gerekli olan asayiş ve hukusal zemini sağlamıştır. Monarşilerle birlikte gelen kural birliği, hukukun egemenliği, düzen, güvenlik ve iç barış Pazar mekanizmasının işleyebilmesi için gerekli olan standartları sunmuştur. Modern devlet aynı zamanda kendi tüccarını güçlendirmek için gerekli olan korumacı önlemler olarak merkantilist ekonomi politikaları izlemiştir (Şaylan 2016: 41).

Ekonomik milliyetçilik olarak yorumlanabilecek olan merkantilizm, 16. Yüzyılın başlarından 18. Yüzyılın ortalarına kadar Avrupa'da baskın ekonomi politikası olmuştur. Bir ülkede mevcut olan ekonomik zenginliğin yani o dönem için kıymetli maden miktarının o ülkenin gücü ve refahını belirleyen en önemli etken olduğu anlayışına dayanan bu politika çerçevesinde uluslararası sistemde her ülke, bir devlet politikası olarak elindeki toplam altın ve gümüş miktarını artırmaya çalışmaktadır. Modern devlet, diğer devlet sistemlerinden farklı olarak bu birikim sürecinde aktif rol oynamıştır (Şaylan 2016: 43). Her milli devletin hükümeti kendi kendine yeterli bir ekonomik birim haline gelmek adına korumacı önlemler alıyordu. Bu amaç doğrultusunda ithalat yasaklandı ya da korumacı vergilere tabi tutuldu, koloniler bulunmaya çalışıldı ve ana ülkenin tekelleri ticari sisteminin içine çekildi, milli ticaretin güvenliğinin sağlanması ve kolonilerin genişletilmesi için milli ordular kuruldu. Bu noktada, milli merkantiliz-

1 Tek ülke, tek din.

min milli vatanseverlik duygusu ile olan bağımlılığı karşımıza çıkmaktadır. Bu iki olgu karşılıklı olarak birbirini besleyerek ticaret ve koloni savaşlarına zemin hazırlamıştır (Hayes 2010: 50). Merkantilizm içe dönük yönüyle, yerel düzeyde ekonomiyi düzenleyen kurumların özerkliğini azaltmak amacıyla ortadan kaldırılarak, bu kurumların teknolojik açıdan daha gelişmiş, daha az geleneksel ve devletin daha etkin denetimi altında olan ülke çapındaki yeni bir sisteme çekilmesiyle sonuçlanmıştır (Poggi 2016: 83). Merkantilist dönemde belirli bir ticaret grubuna belirli bir coğrafyada ya da belirli bir sektörde tekel sağlayan modern devlet, mutlakiyetçi formu içinde giderek kurumsallaşmıştır. Otuz Yıl Savaşları'nın ardından 1648'de imzalanan Westphalia Antlaşması ile Avrupa'daki uluslararası düzenin siyasi birimi haline gelmiştir. Böylece modern devlet mutlakiyetçi formu içinde yaşanan merkezileşme eğilimi sonucu devletin ulusal biçimde dönüşme sürecine gidilmiştir (Özdemir 2012: 42).

Ulusal toplum, Pazar mekanizmasının gelişimi çerçevesinde, bireyler arasındaki yatay ve dikey işbölümünün artması ile oluşmuştur. Giderek karmaşıklaşan ekonomik ilişki ve bağlantılar yeni bir toplumsal kategori ve bu kategoriye özgü siyasal örgütlenme taleplerini gündeme getirmiştir. Uluslar ve ulus devletler de bu taleplerin sonucudur (Şaylan 2016: 46). Feodal dönemde hanedana yöneltilen toplumsal aidiyet duygusunun sanayi toplumunda ne ile ikame edileceği ve ortaya çıkan meşruiyet açığının neyle doldurulacağı sorunu ile yüzleşen burjuvazi, sadakat noktasını bütün sınıfları içine alan ulus kavramına kaydırmıştır.

Özetlendiği şekliyle, Ortaçağın sonlarına doğru uluslar oluşmuş, ulusal endüstri kuralları mahalli kuralların yerini almış, ulusal yasalar, ulusal diller ve hatta ulusal kiliseler ortaya çıkmıştı (Huberman 2017: 72). Ancak modern devlete giden yolda en önemli aşama olan egemenliğin kişisellikten sıyrılarak demokratik bir rejime temel olmak üzere, soyut ve aşkın bir meşruiyet temeline oturtulup ulusal egemenlik formuna dönüşmesi için 1798 tarihli Fransız İhtilalini beklemek gerekecektir.

2. İkinci Dönem

Napoleon savaşlarının kargaşasından doğan ve 1914'te biten ikinci dönem modern uluslararası ilişkilerin en düzenli ve istikrarlı dönemi olarak kabul edilir. Carr'a göre, bu dönemde milliyetçilik ile enternasyonalizm arasında bir denge mevcuttur. Carr bu dönemi, savaşan monarşilerin çalkantılı birinci dönemi ile savaşan ulusların daha çalkantılı üçüncü dönemi arasında kalmış bir 'tatlı tembellik' ara dönemi olarak tanımlar. Ulusal duygu düzenli ve barışçıl uluslararası ilişkiler çerçevesinde yayılma göstermiştir. Bu durum bir bakıma ulusal siyasal birimi geliştirmek ve yerel ekonomiler kümelenmesinin yerine tek bir ulusal ekonomi yerleştirmek için siyasal güç ile ekonomik gücün uzlaşmaya varmış olması olarak okunabilir. Bu bağlamda, ulusal güçler var olan siyasal birimlerin birleşmesi ya da parçalanması yoluyla ulusun devlet kurma hakkını dayatmada 19. Yüzyılda daha başarılı olmuştur (Carr 2015: 20 - 23). 19. Yüzyıla gelindiğinde millet kavramı bugün kullanılan içeriğiyle tarih sahnesinde belirmeye başlamıştır. Uluslararası ilişkiler, bundan böyle, monarkın kişisel çıkar ve istekleri çerçevesinde değil, ulusun kollektif çıkarları gereğince belirlenecekti.

Feodal ve dini sadakat bağlarının seküler ikamesi olarak milliyetçiliğin kullanılması modern devletin başlangıç noktasını teşkil etmektedir. Bu tarihten itibaren bireyler kendilerini sınırları belirli egemen bir ulus devletin yurttaşı olarak tanımlamış ve kendilerini feodal bir lordun değil, bütün bir ulusun efendisi olan kralın uyruğu olarak kimliklendirmeye başlamışlardır (Huberman 2017: 84). Bununla birlikte, Fransız kralının bir kulu olmaktan kaynaklanan bir kimlik yerine, kaynağı yurttaşlardan oluşan sivil topluma üyelik olan bir milli kimliğin ikamesi uzun ve tedrici bir süreci kapsamaktadır. Yeni bir düşüncenin doğuşunu yansıtan yeni kavramlar nihayet dolaşıma girmiş, değer ölçütleri değişmiştir ancak millet mevhumu uzun süre boyunca içi boş, ancak değer yüklü bir kavram olarak kalmıştır. Kendisine tapınanların zihninde millet imgesi bulanık olmakla birlikte yine de bir ve bölünmez nitelikteydi; otoritenin nihai kaynağıydı ve üyelerinin koşulsuz ve eksiksiz sadakatini talep ediyordu. Bu sadakat ise büyük ölçüde vatanseverlik erdemiyile özdeşti (Greenfeld 2017: 267). Halkların, kendine özgü bir kültüre sahip canlı varlıklar olduğu fikri ve vatanseverlik duygusu Fransız Devrimi'nden önce ortaya çıksa da, Devrim bu düşünceyi yeniden şekillendirerek milliyet ilkesinin önemini görece artırmıştır. Avrupa tarihinde bir dönüm noktası olan Fransız devrimin konumuz açısından asıl önemi, egemenliği “özgürlük, eşitlik ve kardeşlik” adına ulusa devrediyor oluşudur. Ulusun siyasi düzlemde örgütlenmiş hali olarak kabul edilen devlet artık bir baskı aracı olarak değil, türdeş bir bütün oluşturan sosyal *corpus*'un hukuki formu olarak algılanacaktır. Bu yeni durumda her milletin bağımsız bir devlet olarak örgütlenmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Ulus ile devlet birbiri ile bütünleşmesi gereken iki ilke görünümünü almıştır. (Tanilli 2011: 113). “*Yurttaşlardan oluşan bir halk devlet ile bütünleştirilmekte ve bu halkın insanlığın geri kalanına nazaran bir ulus oluşturduğu kabul edilmektedir.*” (Erözden 2013: 12).

19. yüzyılın ilk yarısı, liberal değerleri takip eden kültürel milliyetçiliğin tüm Avrupa'da hızla yayıldığı bir dönem olmuştur. 1814'den itibaren, kültürel milliyetçilik Alman entelijensiyası içinde çok sayıda taraftar kazanmış ve hatta Doğu Avrupa'da, özellikle Slav halklarına kadar uzanmıştı. Dönemin düşünsel hayatına hakim olan liberal düşünceye göre, kendileri özgür ve başka ulusların özgürlüğüne saygılı olan tüm uluslar, kendi ulusal değer ve refahlarını geliştirmek durumundadır. Bilinçli toplumların kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi anlamındaki milliyetçilik bu dönem Avrupa sahnesindeki en etkili siyasal güç haline gelmiştir (Hayes 2010: 95).

19. yüzyıl milliyetçiliği, önceki yüzyıldaki içeriğinden farklı olarak, uluslararası dayanışmayı tesis edecek olan evrensel geçerlilikte bazı ortak standartlara sahipti. Bu dönem milliyetçilik, bireycilik ve demokrasinin doğal bir sonucu olarak görülmüş ve bir anlamda giderek demokratikleşmiştir. Ulusların hakları büyük ölçüde insan haklarından türetilmiş ve ona bağımlı kılınmıştır. Buna göre, her millet kendini yabancı denetim ve emperyalizmden kurtarmalı, meşruiyetini kendi halkından alan özgür ve milli devletini kurarak kendi kaderini tayin etme hakkına sahip olmalıydı. Bir ulusun kendisinin ve diğer ulusların egemenlik haklarına saygı göstermemesi kendi öz karakterini reddetmesi anlamını taşıyordu. Bu ortak standartlara bağlılık, maddi boyuta da yansımıştı. Serbest ticaret, serbest seyahat ve göç, rekabetin sağlanması, silahlarda indirimle gidilmesi ve ticaretin gelişmesi önünde bir engel olarak duran uluslararası ihtilaf- ların çözümü ancak böyle bir ortamda mümkün olabilirdi. 19. Yüzyıl milliyetçiliğinin taşıyıcısı olan yönetici orta sınıflar için mülkiyet hakları da insan hakları kadar kutsaldı.

‘Gece bekçisi devlet’in görevleri de büyük ölçüde bu hakların korunması çerçevesinde belirlenmişti. “Ülkede (yerleşik çıkarı olma anlamında) çakılı bir kazık” olarak tanımlanan mülkiyet, siyasal hakların ve dolayısıyla ulusa tam üyeliğin ön koşulu olarak işlev görmekteydi (Carr 2015: 23).

Fransız Devrimi’nin doğrudan sonucu olan liberal ve milliyetçi düşünceler, Napolyon’un diğer Avrupa devletleriyle savaşları ve işgalleriyle hemen hemen tüm Avrupa’ya yayılmıştır. Fransa’daki devrim bazen eski siyasal sistemleri yıkan, bazen işgal ve savaşa yol açan ve bazen de daha verimli toplumsal ve siyasal kurumların oluşmasını sağlayan güç unsurlarını Avrupa sahnesine sokmuştur. Bu güç mücadelesi içinde Napolyon’un yenilgisi ile birlikte 1815 Viyana Kongresi kararlarıyla eski düzen sürdürülmeye çalışıl-sa da, endüstri devrimi, liberalizm ve milliyetçiliğin süreklilik güçleriyle olan çatışması devam etmiş ve Avrupa’ya Fransa’dan başlayarak geniş çapta ayaklanmalar getirmiştir (Sander 2011: 184).

19. yüzyıldaki liberal nitelikte ayaklanmaları anlayabilmek için, dönemin ekonomik ve toplumsal koşullarını irdelemeyi gerekli kılmaktadır. 1860’lardan itibaren yaşanan Sanayi Devrimi de Avrupa toplumunun geleneksel yapısını dönüştürmüş ve milliyetçiliğin yükselişine zemin hazırlamıştır. Batı Avrupa’da hızla gelişen teknolojik gelişmele-re koşut olarak başlayan makineleşmiş endüstri dönemi ile birlikte imalat ve ticaretle uğraşan nüfus giderek artmış, zenginleşen ve etkinliği artan burjuva, kendi çıkarlarına uygun bir toplumsal ve siyasal düzen için çalışmaya başlamıştır. Ancak makineleşen endüstrinin diğer yüzü, nitelikli iş gücünün üretim sürecinden dışlanması, onun yerine daha az ücret talep eden kadın ve çocukların istihdam edilmeleri ile sonuçlanmış, fazla mesai ve az ücret büyük toplumsal hoşnutsuzluklara zemin hazırlamıştır. Tüm Avrupa-yı sarsan bu sorunlar bir dizi devrime yol açmış; İsviçre, Belçika, İngiltere ve Fransa’da, orta sınıf hükümetlerinin yetersizliğine karşı toplumsal ve demokratik reformlar biçiminde ortaya çıkan bu ayaklanmalar, Avusturya ve Macaristan’da ise yabancı yönetime ve Avusturya Başbakanı Metternich’in sindirme politikasına karşı ulusçu nitelikte ger-çekleşmiştir (Sander 2011: 184 - 189).

19. yüzyılı önceki yüzyıllardan ayıran temel öğelerden biri milliyetçilik olmuştur. Pek çok açıdan on altıncı – on yedinci yüzyıllardaki büyüyen Avrupa prensliklerinin öncelediği ama sistemli olarak Fransız Devrimleri çağında şekillenen modern devlet, yönettiği insanların hepsini kucaklayan bir toprak parçası olarak tanımlanıyor, ken-disi gibi diğer toprak parçalarından belirgin sınır çizgileriyle ayrılıyordu. Yönetsel anlamda modern devlet kendi halkı üzerinde, ara yöneticiler ve kuruluşlara gereksinim duymayan bir egemenlik anlayışına sahipti ve sınırları dahilindeki tüm yurttaşlara aynı kurumsal ve idari düzenlemeleri dayatmanın yollarını arıyordu. Diğer taraftan yurttaş ile devlet aygıtı daha önce emsali olmayan gündelik bağlarla bağlıydı. Politikanın demokratikleşmesi devletin çıkarını kaçınılmaz olarak geniş yurttaş kitlelerinin katılımına bağlı kılıyordu. Modern devlet siyasal katılım yoluyla söz hakkı verdiği yurttaşının vergi mükellefi ya da potansiyel bir asker olarak faaliyetlerine ihtiyaç duymaktaydı. Kı-saca devletlerin, yurttaşlarının yurtseverlik duygusuna ihtiyacı vardı (Wallerstein 2013: 175). Bu dönem henüz siyasi üstyapısını oluşturamamış halklar arasında yaygınlaşma-ya başlayan milliyetçilik ideolojisi, egemen olduğu coğrafyada toplumsal bütünleşmeyi sağlayacak bir siyasi yapılanmayı tesis etmeyi hedeflemiştir. Bu siyasal yapı ‘ötekenden’

ve kendisinden önce mevcut olan yapılanmadan farklılaşmış olduğu varsayılan bir 'halk'ı temsil ettiği iddiasıyla meşrulaştırılmaya çalışılmıştır (Erözden 2013: 125).

Bu bağlamda; devrimler, liberalizm, demokratikleşme ve işçi sınıfı hareketlerinin ivme kazandığı ve eski sosyo-politik bağların çözüldüğü bir çağda yeni kamusal sadakat biçimleri yaratmak ve kitlelere bunu aşlamak modern devlet için bir zorunluluktur. Bu nedenle hükümetler, yurttaşlarının toprağına olan sadakatini Wallerstein'in veziz ifadesiyle, *'hayali cemaatler'*in anlam ve sembolleriyle güçlendirmek ve bunları kendi tekellerinde toplamak için uğraştılar. *"Politikanın demokratikleşmesinin 'efendilerimizi eğitmeyi', 'İtalyanlar çıkarmayı', 'köylüleri Fransızlara dönüştürmeyi' ve herkesi millete ve bayrağına bağlamayı kaçınılmaz hale getirdiği dönem, aynı zamanda popüler milliyetçiliğı, ya da en azından yabancı düşmanlığı ile ırkçılığın yeni sözde biliminin vazetdiği milli üstünlük duygularını harekete geçirmenin kolaylaştığı döneme denk gelmişti."* (Hobsbawm 2010: 114).

Milliyetçilik, Avrupa'da ilk ortaya çıktığı dönemde, geleneksel toplum biçiminden modern topluma geçişte yaşanan toplumsal değişim süreci içerisinde dağılma tehlikesi yaşayan toplumsal bütünlük ve türdeşliği sağlamada bir araç olarak kullanılmıştır. Olgunlaştığı tarihsel koşullar göz önüne alındığında milliyetçiliğın hedefi, genel olarak şu şekilde özetlenebilir; siyasi açıdan bağımsız ve egemen bir devletin bulunduğu bir ortamda, milliyetçiliğın hedefi, toplumsal türdeşlik ve bütünlüğü sağlayacak olan ulusu yaratmaktır. Böylesi bir siyasi yapının mevcut olmadığı şartlarda ise, milliyetçilik, hayali bir ulus adına bağımsız ve egemen bir devleti kurmak ve ardından da bu siyasal yapıya uygun bir ulusu inşa etmek hedefindedir. Dolayısıyla milliyetçi ideoloji açısından temel gaye egemen ulus devletin inşası ve onun bekası olarak tanımlanabilir. Bu amaç doğrultusunda meşrulaştırıcı bir argüman olarak kullanılan 'ulusların kendi kaderini tayin hakkı' argümanı ile birlikte özellikle 1830 – 1880 döneminde bir taraftan çok uluslu imparatorluklar yıkılarken, diğer taraftan yeni ulus devletler kurularak Avrupa haritası dramatik biçimde değiştirilmiştir (Erözden 2013: 127). Avrupa'da milliyet temelinde iki büyük devlet (Almanya ve İtalya) doğmuş, üçüncü büyük devlet olan Avusturya – Macaristan ise aynı temelde fiilen bölünmüş; batıda Belçika'dan Güneydoğu Avrupa'da Osmanlı'dan ayrılmaya çalışan devletlere (Yunanistan, Sırbistan, Romanya, Bulgaristan) kadar daha önemsiz politik birimlerin, yine milli temelde, ulusların kendi kaderini tayin hakkı ilkesi çerçevesinde bağımsız ve egemen ulus devletlerini kurmayı hedeflediği; Polonyalıların iki milli ayaklanmayla kendilerini bir ulus devlet olarak kabul edip bu temelde yeniden yapılanmayı talep ettiği bir sürece girilmişti. 'Millet oluşturma' 19. Yüzyılın temel dinamiğiydi (Hobsbawm 2010: 39).

19. yüzyılın ortalarından itibaren milliyetçilik liberal vaatlerinin tersi sonuçlar doğurmuş, Avrupa haritasının millet esasına dayalı olarak yeniden çizimi kolayca ve barışçıl kendi kaderini tayin hakkı ile değil, savaşla gerçekleşmişti. 19. yüzyıl düşünce hayatına hakim olan milliyetçilik yüzyılın sonuna gelindiğinde giderek yozlaşmış ve liberal özünden uzaklaşmıştı. Zamanın milliyetçi düşünürleri tarafından giderek önemi abartılan uluslar arası farklılıklar ve bu farklılıkları etnisite ve kan bağı ile temellendiren görüş, liberalizm yerine ırkçı düşünceden kaynaklanan bir milliyetçilik anlayışı doğurmuştur. Bu anlayış giderek her ulusun en doğal hakkı olan kendi devletini kurma yolunda hiçbir sınır tanınamaması gerektiği düşüncesine kadar uzanarak, milliyetçiliğın sömürgecilik ve emperyalizm şeklinde var olmasında önemli bir unsur olmuştur

(Sander 2011: 193). 1870'lerden sonra ulus kurma sürecinin yapıcı ve liberal yönü giderek zayıflamıştı. Millet imajını yaymak adına uygulanan politikalar 'biz' ile 'öteki' arasındaki ayrımı giderek derinleştirerek önlenemez boyuta ulaştırmıştı. Geçmişte insanların deri rengi zemininde ırklara bölünmesi artık 'Ariler' ve 'Samiler' şeklinde ya da Ariler arasında Kuzeyliler, Alpliler, Akdenizliler gibi benzer ten rengine sahip insanları kategorize eden ırkçı ayrımlara dönüşmüştü. Diğer taraftan genetik biliminde sağlanan gelişmeler ile Darwinci evrimcilik, ırkçılığa kendinden olmayanı dışlamaya, sürmeye ve öldürmeye uygun bilimsel nedenler sunmuştur (Hobsbawm 2010: 132). Bu süreçte ırkçılık ile milliyetçilik arasında sıkı bir bağ kurulmuş, milliyetçilik artık Balkanlar ve ayrılıkçı hareketlerle birlikte anılmaya başlanmıştı. Bu dönem aynı zamanda milliyetçi ideolojinin giderek politik sağa doğru kaydığı bir dönem olmuştur.

1870'den 1914'e uzanan dönem, kitlesel göçlerin yaşandığı, artarak devam eden ve dünya savaşıyla noktalanacak olan milletler arası rekabetin dönemi. Yükselen rekabet milli emperyalizmi beslemişti. Öyle ki, Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan süre zarfında Afrika Kıtası'nın tamamı ve Asya'nın çok geniş bir kısmı Avrupalı güçlerin nüfuz alanları olarak taksim edilmişti. Emperyal politikalara meşru bir temel hazırlama ihtiyacı milliyetçiliğe hızla mevzi kazandırmış, hükümetler tarafından beslenen şovenist yurtseverlik, 1914'e gelindiğinde savaşan tarafların halklarının rızasını elde etmede en etkili faktör olmuştur.

3. Üçüncü Dönem

Milliyetçiliğin gelişimindeki üçüncü evre Carr için ulus kavramının karakterine bir takım yenilikler getirmiştir. Dönemin belirtileri olan milliyetçiliğin felaketsel gelişimi ile enternasyonalizmin iflasının sinyalleri 1870'lerden itibaren görülmeye başlansa da, açık olarak görülmesi 1914'ten sonradır (Carr 2015: 31). Benzer şekilde, milliyetçiliğin tarihsel gelişimini irdeleyen Hobsbawm, 1918 - 1950 yıllarını milliyet ilkesinin zirve yaptığı bir dönem olarak belirler. Gerçekten de 20. Yüzyıl'a gelindiğinde milli devletler çoktan baskın hükümet biçimi haline gelmiş, Avrupa siyasi haritası milliyet temelinde yeniden çizilmişti. Atlantik kıyısındaki eski milli devletlerin yanında, şimdi orta Avrupa'da İtalyanlar ve Almanlar, güneydoğuda Yunanlılar, Sırp, Romenler ve Bulgarlar kendi milli devletlerine sahipti. Doğu Avrupa'da ise kültürel milliyetçiliğin etkisi altında çok sayıda millet bulunmakla birlikte, bu milletler kendi devletlerine sahip değillerdi ve varlığını sürdüren üç imparatorluktan (Osmanlı, Rusya ve Avusturya - Macaristan) birisinin tebaası durumundaydı. Böylesi bir ortamda, Milliyetçiliğin ikinci bölümde detaylandırılmış olan, özgürleştirici ve liberal formu bu dönemde yerini giderek ayrıştırıcı bir biçime bırakmıştı (Hobsbawm 2010: 97). Milliyetçiliğin gerek yurttaşların zihninde gerekse hükümetlerin politikalarında daha fazla yer kapladığı bu dönemde milliyetçilik yeni bir siyasal ve ekonomik ortamda işlemeye başlamıştı. Carr'a göre, bu yeni görünüm, ona yol açan üç temel faktör irdelenmeksizin anlaşılabilir. Bunlar; yeni toplumsal katmanların ulusun fiili üyeliğine getirilmesi, ekonomik güç ile siyasal gücün yeniden birleşmesi ve ulusların sayısındaki artıştır (Carr 2015: 31).

Nasıl Fransız Devrimi 19. Yüzyılı şekillendirdiyse, 20. Yüzyılı şekillendiren vaka da Birinci Dünya Savaşı olmuştur. Bu savaş insanlık tarihinde, topyekün gerçekleşen ilk savaş olması nedeniyle yeni bir olaydı. Birinci Dünya Savaşı'na yol açan hamasi

hikayeleri tekrarlamaksızın savaş süresince ve sonrasında milliyetçiliğin rolüne ve dönüşümüne dikkat çekmek çalışmamız açısından daha anlamlı olacaktır. Savaşın, milliyetçiliğin yükselişine ciddi biçimde katkıda bulunmasının sebebi ortaya çıkardığı ihtiraslardır. İkinci dönemde açıklandığı üzere, sanayileşme, milletlerarası artan rekabet, 1870'den sonraki dönemdeki emperyalizm savaşın yolunu aralamıştı. Böylesi bir ortamda savaş ruhu oldukça güçlü ve karşı konulmazdı. Yükselen popüler milliyetçilik sayesinde, savaş süresince yaşanan silah altına alınma, sansür, hükümetlerin ekonomik hayata müdahalesi gibi türlü olumsuzluklar kitleler tarafından normal karşılanıyordu (Hassner 2010: 275).

Savaşan ülkelerdeki yükselen milliyetçilikten faydalanan faşist ve diğer sağcı hareketler orta sınıf ile birlikte toplumsal devrimden korkan diğer katmanları komünizm tehdidine karşı seferber ettiler. Böylesi bir milliyetçi propaganda, başarısızlığın sorumluluğunu dışardaki düşmanlar ve içerideki hainlere yükleyebildiği ölçüde etkili oluyordu ve ortada açıklanmayı bekleyen çok sayıda başarısızlık vardı. İki dünya savaşı arası dönemde kitleleri bu tip faşizan hareketlere sürükleyen şey bu tip başarısızlık ve bu başarısızlıkların yarattığı boşluklar ile birlikte militan milliyetçiliğin bunları kullanma becerisi olmuştur (Hobsbawm 2010: 172).

Savaş beklenilenden uzun sürmüş ve en çok da sanayileşmiş ülkelerin silah endüstrisine ve bu ülkelerdeki kitle milliyetçiliğine hizmet etmişti. Savaş Avrupa'da milliyetçiliğin tarihi emperyalizm üzerinde ve milli devletlerin de imparatorluk yapılanmaları üzerindeki zaferiyle sona ermişti. 1919 – 1920 yıllarındaki Paris Barış Kongresi, 1815 yılındaki Viyana Kongresi'nin aksine, milliyet ilkesini kabul etti ve onu Avrupa kamu hukukunun bir parçası haline getirdi. '*Self determinasyon*' olarak adlandırılan bu hak, her ulusun kendi bağımsız devletini kurma hakkı olarak tanımlanıyordu. Ulusların kendi kaderini belirlemesi, ayrılma yönünde sürekli bir davet halini aldı. Avusturya – Macaristan'ı parçalayan ve Yugoslavya ile Çekoslovakya'nın da parçalanmasını isteyen hareketler tarafından izleneceği muhakkaktı. Milliyetçiliğin öncülleri değişmedikçe, süreç doğal ve meşruydu ve öngörülebilir bir sonu yoktu (Carr 2015: 38). Bu hak Paris düzenlemeleri ile tanınmış olsa da aslında savaşın kaçınılmaz bir sonucu gibiydi. Çünkü, savaşın sonunda yeni devletler zaten bağımsızlıklarını ilan etmiş durumdaydı. Ancak, Doğu Avrupa'da ulusların daha heterojen bir şekilde dağılması ve barışı hazırlayanların geniş çapta bir nüfus mübadelesinden yana olmamaları, yeni kurulan devletlerde azınlıklar sorununu gündeme getirdi (Sander 2011: 405). Örneğin, Romanya'daki Macarlar ve Avusturya'daki Slovenler gibi kurtulamamış azınlıklar ulus devletlerinin dışında kalırken, ulus devletlerin yabancıların ya da kendi içindeki azınlıkların aleyhine genişlemesi sürüyordu. Bu anlamda, Avrupa'da hala devletsiz bazı milliyetler (örneğin, Makedonyalılar ve Katalanlar) mevcuttu (Hobsbawm 2010: 167). Dolayısıyla, azınlık sorunları ve milliyetçilik, 1914 sonrasında da Doğu Avrupa'da istikrarın kurulmasını büyük ölçüde engelledi. Görüşmelerin mimarı Woodrow Wilson, tüm dünyada devletlerin milli bir temele oturtulmasının kalıcı barışı tesis edeceğini düşünüyordu. Bu doğrultuda Wilson, Paris'te devam eden müzakerelerden '*Milletler Cemiyeti*' için bir sözleşme elde etti ve cemiyet 1920 Ocak ayında resmen faaliyete girdi (Hayes 2010: 150).

Milletler Cemiyeti'nin varlığına rağmen, iki dünya savaşı arasındaki dönem, sadece 1924 ve 1929 arasındaki kısa ve belirsiz bir ara dönem dışında, uluslararası ilişkilerde giderek artan ve felaket getiren bir bozulmayla damgalandı. Bu yirmi yıl boyunca,

uluslararasıda yakın geçmişe kıyasla, daha fazla anlaşma sağlandı ancak bu anlaşmaların çok azı hayata geçirildi. Uluslararası hukukun gözetilmesindeki hızlı düşüş ve bu hukuku temel alan uluslararası bir uluslar topluluğu yaratmadaki başarısızlık, Batı'da milliyetçiliğin nihai iflasına işaret eder (Carr 2015: 47).

Woodrow Wilson'a göre, Birinci Dünya Savaşı'nın hedefi dünya barışının sürdürülmesi için bir Milletler Cemiyeti'nin kurulmasından ibaret olmayıp, aynı zamanda dünyayı demokrasi için güvenli kılmaktır. Yani siyasi demokrasi milliyetçilikle birleşmeliydi. Savaşın hemen ardından bu ideal gerçekleştirilmiş görünüyordu. Çarist otokrasinin yerini komünist bir diktatörlüğün aldığı Rusya dışında, farklı hacimlerde ulus devletler demokratik yönetim şekillerini benimsemişti. Milliyetçiliğin bu türden bir demokratik kültüre intibak edebileceği düşünülse de bu ideoloji özünde istibdada çok daha fazla yakındı. Bu öz gereği milliyetçilik bu süreçte giderek totaliter ya da bütüncül bir form kazandı. Milliyetçiliğin bu formu özellikle savaştan mağlubiyetle çıkmış Rusya, Almanya ve İtalya'daydı.

Milliyetçiliğin etki alanının genişlemesi, yalnız ulusların sayısının artması değil, ayrıca milliyetçilik fikrinin tohumlarının yeni ve bakir topraklara ekilmesi anlamına da geldi. Milliyetçilik, Batı Avrupa'da Hıristiyanlık, doğal hukuk ve dünyevi bireycilik gelenekleri ile beslenmiş topraklarda yetişmişti. Bu değerler Alman topraklarında zayıf kökler salabilmiş, Rusya'da ve Ortodoks kilisesinin egemen olduğu diğer ülkelerde ise önemsenmemişler ya da yadsınımlardır. Şimdi ise milliyetçilik, Avrupa sınırlarının çok daha ötesine yayılıyordu (Carr 2015: 47). Birinci Dünya Savaşı ve Paris barış görüşmesinde kendini açıkça belli eden milliyetçilik, Batı Avrupa'nın çeşitli küçük halklarını da etkisi altına aldı. Fransa'da Flamanlar, İspanya'da Katalanlar ve Basklar'ın milliyetçi taleplerinin yanı sıra, İzlanda'da popüler milliyetçilik yükselişe geçmişti. Bununla birlikte, Avrupa'nın emperyalist hakimiyeti altındaki sömürge halkları arasında da milliyetçi gelişmeler yaşandı.

Birinci Dünya Savaşı'nın milliyetçilik üzerindeki etkileri hayli çarpıcıdır. Savaşın beklenmedik uzunluğu, meşrulaştırılması için propagandaya ihtiyaç duyulması, otoriter devletlerin ve savaş ekonomisinin ortaya çıkışı, kimi rejimlerin ve imparatorlukların yıkılması ve özellikle de savaşın bizatihi kendisi, gelecekteki çatışmaların olduğu kadar milliyetçi ve totaliter ideolojilerin de tohumlarını attı. Özellikle mağlup ve intikam arayışı içindeki devletler içinde ortaya çıkan milliyetçilik bu zeminde gelişmiştir. Modernleşme karşısında duyulan hüsranın, dinsel mistisizmin egemen olduğu, Batı liberalizminin reddedildiği savaş sonrası Avrupa faşizmin ve nasyonal sosyalizmin yayılabileceği bir alan haline gelmiştir (Hassner 2010: 276).

Hobsbawm'ın 1918 sonrası milliyetçilik ile ilgili bir diğer tespiti, bu çağda milli kimliğin kendini geniş kitlelere ifade etmek için yeni araçlara başvurduğudur. Gelişen modern kitlesel medya popüler ideolojiler tarafından propagandif amaçlarla kullanılmıştır. Ancak buna ek olarak kitlesel medya, milli sembollerini her bireyin yaşamının ayrılmaz bir parçasıymışçasına sunmuş ve böylelikle kamusal ile özel alanlar arasındaki ayrımı yıkmıştır. Hobsbawm'a göre, spor da kamusal alan ile özel arasındaki ayrımın silikleşmesinde önemli bir role sahiptir. İki savaş arasındaki dönemde milletler ve devletleri temsil eden her türden spor takımı ile uluslararası çekişme sembolik düzeyde sürdürülmüştür. O zamana değin yalnızca orta sınıfın ilgi alanını teşkil eden ve çok

milletli devletlerin farklı milli unsurlarını bütünleştirmek, bu unsurlar arasındaki çekişmeyi yatıştırarak bir emniyet supabı olarak kullanılan müsabakalar artık milli mücadeleyi temsil ediyordu. Milletleri ve devletleri temsil eden sporcular da hayali cemaatlerin esas temsilcileri konumundaydı. Çok sayıda olimpiyat oyunlarının yaratıldığı bu dönemde spor, erkeklere milli duyguları aşılamanın en etkili yoluydu. Hobsbawm bunun nedenini bireylerin ömrünün bir anında kendisinin olmak istediği kadar mükemmel olan genç ve atletik insanların sembolize ettiği bir milletle rahatlıkla özdeşleştirebilmeleri ile açıklar (Hobsbawm 2010: 171).

Hobsbawm, modern milliyetçiliği 19. Yüzyıl sonu ve 20. Yüzyıl başlarındaki ulusal kurtuluş mücadeleleri ile başlatır. Çünkü bu dönemde milliyetçilik, bir taraftan emperyalist devletlerin yayılmacı siyasetini meşrulaştırırken, diğer taraftan yabancılara ve sosyalistlere karşı cephe alan toplumsal gruplar için kullanılmaya başlanmıştı. İlkel milliyetçilik tanımının mekansal ve kültürel bileşeni, modern milliyetçiliğin ihtiyaçlarını karşılayamaz hale geldiğinde egemen sınıf siyasetinin yakıcı söylemleri de milliyetçi ideolojiye dahil oldu. Siyasi istismara oldukça açık olan bu türden bir milliyetçilik, kendi ulusunun bekası adına her yola başvurmaya hazırdı. ‘Vatan hainliği’ kavramının da siyasi bir linç unsuru olarak çalışması bu döneme rastlar. Bu dönemde giderek sağa doğru kayan ve muhafazakar bir içerik kazanan milliyetçilik, ulusu etnisite ve özellikle de dil ile temellendirerek ırkçılığın kapısını aralamıştır. (Hobsbawm 1999: 67).

Carr’a göre, milliyetçiliğin doruğuna, halkları evlerinden zorla koparıp türdeş ulusal birimler yaratmak adına başka yerlere nakledilmesinin aydın bir politika olarak görülmeyle başladığında varılmıştır. Böylesi planlar, ilk kez, Fransız ihtilalci milliyetçiliğinin coşkun anlarında, Jakobenler Almanca konuşan nüfusu Alsace’dan sürmek ve yerine iyi Fransızları yerleştirmek istediğinde tartışılmıştı. Bu planlar yüz yirmibeş yıl sonra, Birinci Dünya Savaşı’nın ertesinde tekrar ortaya çıktı. Küçük çaplı nüfus değişimleri Yunanistan ile Türkiye, Yunanistan ile Bulgaristan arasında yapıldı. Bu politika Milletler Cemiyeti tarafından da desteklendi. “*Bu politikanın, ulusun kendi başına bir amaç olarak bireyin üstünde en kesin yüceltilmesi, insanların milliyetçilik putuna kitleler halinde feda edilmesi anlamına geldiği muhakkaktır.*” (Carr 2015: 49).

Bu uluslararası iklimin sonucu olan İkinci Dünya Savaşı Carr’a göre, modern uluslararası ilişkilerin üçüncü döneminin zirveye çıkışına ve felaketine işaret edip, bizi dördüncü bir dönemin eşğine bırakır.

4. Dördüncü Dönem

İlk bakışta, İkinci Dünya Savaşı yıllarının milliyetçiliğin en güçlü dönemi olduğu düşünülse de, özünde savaşın bazı dinamikleri, bir önceki dönemin kayıtsız şartsız milliyetçiliğinden gerilemeye işaret ediyordu. 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı’nın başlangıcında görülen yurtsever heyecan İkinci Dünya Savaşı’nın başlangıcında yoktu. Carr’a göre, 1940 ve 1941 yıllarında Hitler’in zaferlerine önemli ölçüde katkıda bulunan siyasal savaş, milliyetçiliğin düşüşünün bir belirtisi ve aynı zamanda nedenidir. Siyasal savaş, ancak ulusal dayanışmada gedikler bulunduğu başarı sağlar; bu gedikleri genişletmeyi ve derinleştirmeyi hedefler. Bu bağlamda denilebilir ki; “*Hitler’in başarıları, onun aşırı milliyetçiliğinde değil, tersine milliyetçiliğin komşu ülkelerde çürüdüğü hakkında zekice yargısında saklıdır.*” (Carr 2015: 53).

Carr bu noktada İkinci Dünya Savaşı'nın, başından sonuna, ezici bir mağlubiyetle karşılaşmadan savaşı bırakmayan milli devletler tarafından yürütüldüğü gerçeğini göz ardı etmektedir. Almanya ve İtalya'da örnekleri görülen türden totaliter milliyetçilik gözden düşmüş olsa da, İtalya ve Batı Almanya'da onların ardından gelen demokratik cumhuriyetçilik de milliyetçiliğin ruh ve manasından yoksun değildi. Üstelik ABD, milletlerarası barışın tesis edilmesi amacındaki, 'Birleşmiş Milletler' olarak adlandırılacak bir milli devletler federasyonunun kurulmasında başı çekiyordu. Bu gelişmeler ekseninde, kısa sürede yalnızca Avrupa değil, tüm dünya milliyet temeline oturtulmuş oluyordu.

Bununla birlikte, İkinci Dünya Savaşı sonrası siyasi atmosfer içinde barışı tesis etmek oldukça güçlü. Savaştan galibiyetle çıkan komünist milliyetçi Rusya, Avrupa ve Asya'da saldırgan siyasetler izledi. Almanya, Japonya ve İtalyanın silahsızlandığı, Britanya ve Fransa'nın çekimser politikalar izlediği bir süreçte doğan güç boşluğu iki kutuplu dünya düzenini yarattı. Arkalarına ülkelerinin vatanserver kitle desteğini alan ABD ve Sovyetler Birliği, Birleşmiş Milletler'i propaganda için kürsü olarak kullandılar. (Hayes 2010: 175).

Bu dönem milliyetçiliğine dair diğer bir gelişme, İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda sol cemahta milli ve yurtsever duygu geniş yankı uyandırması olmuştur. Özellikle 1945'ten sonraki sömürgecilikten kurtulma ve bağımsızlık yanlısı hareketler, tartışma götürmez biçimde, sosyalist/komünist antiemperyalizmle özdeşleşmiş, milli kurtuluş adeta solun sloganı haline gelmişti. Paradoksal bir durum olarak, Batı Avrupa'daki yeni etnik ve ayrılıkçı hareketler, toplumsal devrimden yana ve Marksist söylemleri benimsemeye başlamışlardı.

Hobsbawm'a göre bu durum özünde gerçeği yansıtmamaktadır. 1930'lardan 1970'lere kadar egemen milli kurtuluş söyleminin solun kuramlarını yansıttığı söylenebilir. Milli yurtseverlik duygusunun yıllarca faşizmi çağrıştıracak şekilde kullanılmış olması, milliyetçilik üzerindeki sol retoriği daha da belirginleştiriyordu. 1848'den önce çok doğal sayılan milliyetçilikle solun ittifakı, Hitler'den sonra ve sömürgeciliğin sona erişiyile birlikte yeniden kurulmuş görünüyordu. Milliyetçiliğin alternatif meşruiyet alanları ancak 1970'den sonra ortaya çıkacaktı. Bu dönemin milliyetçi söylemleri özellikle komünist rejimleri hedef almaktaydı. Bu bağlamda, solun milliyetçilik üzerinde 1930'lardan sonraki hegemonyası geçici bir durum, hatta bir yanılsama olarak kabul edilebilir (Hobsbawm 2010: 179).

Carr'a göre, İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, zafere giden güçlerin hiçbiri eski anlamıyla milliyetçi değildir. Savaşın devamında oluşan yeni düzenin iki yeni devinin (Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği) ulusal nitelikte olmayan isimleri ve çokuluslu statüleri, o dönem milliyetçiliğinin karakteristiğini sembolik düzeyde yansıtmaktadır. Ulusların içinde eridiği bir pota olmak Birleşik Devletler için bir övünç kaynağıdır (Carr 2015: 53). Bununla birlikte, savaş sırasında artan komünist Sovyet tehdidi ve sonrasında oluşan Soğuk Savaş dönemi, ABD'nin ideolojik etki alanını genişletmeye yönelik politikalarıyla sonuçlanmıştır. Bu Türden politikaların geliştirilmesi ve uygulanmasında oldukça etkin bir isim olan senatör Joseph R. McCarthy, 1940'lardan 1950'lere kadar ABD'de devlet aygıtının ve toplumun komünizmle mücadeleye uygun şekilde örgütlenmesi ve mobilize edilmesini sağlamış, bu uygulamalar 'McCarthyism'

olarak adlandırılmıştır. Benzer politikalar ABD ile ilişkisi olan ülkelerde hem politik söylemlere hem de uygulamalara büyük oranda yansımış ve milliyetçi reflexlerle karşılık bulmuştur (Meşe 2016: 62).

Sonraki dönem yani soğuk savaş dönemi boyunca milliyetçiliğin, büyük ölçüde evrensel ideolojiler ve güç rekabeti bağlamında şekillendiğini söyleyebiliriz. Bu dönem, iki süper gücün de kendi milli çıkarlarını muhafaza etmeye çalıştığı, bu çıkarları ideolojik terimler üzerinden düşündükleri ve ideolojilerini yorumlama şekillerinin de ulusal çıkarlardan ve müttefik devletler veya imparatorluklar üzerindeki hakimiyetlerini sürdürme arzusundan büyük ölçüde etkilendiği görülmektedir. Amerikan tarafından bunun anlamı, Batı Avrupa'nın birliği ve refahını desteklemek iken, Sovyet tarafının güvenlik anlayışı, uydu devletleri doğrudan denetlemek şeklindeydi (Hassner 2011: 277).

Batı'dan ve kapitalist sistemden tamamen farklı ilkeler üzerine kurulu olan Sovyetler Birliği, bünyesinde çok sayıda millet ve etnik grup barındırmaktaydı. Sınıfsız bir toplum yaratma hedefi, birlik içindeki ayrı ayrı milletlerin varlıklarının tanınmasını imkansız hale getiriyordu. Zira, milli kimliklerin ve ona duyulan aidiyetin genişlemesi demek Sovyet üst kimliğinin ve sınıfsız toplum hedefinin gerilemesi anlamına geliyordu. Üst birlik oluşturma politikası doğrultusunda bölgede var olan ulusal ve etnik kimlikler, egemen Sovyet sosyo-ekonomik sistemi ve ideolojisi tarafından bastırılmıştır. Birliğe bağlı cumhuriyetlerde yerel dillerin kullanımı engellenmiş, her cumhuriyete belirli oranlarda Rus nüfus yerleştirilerek etnik homojenizasyon sağlanmaya çalışılmış, ülke yöneticileri Merkez Komünist Partisi ve Sovyetler Birliği'ne bağlılık esasına göre belirlenmiştir. Bununla birlikte, Mihail Gorbaçov döneminde girilen yeniden yapılanma süreci içinde demokratikleşme ve kendi kaderini tayin hakkı gibi ilkeler daha fazla ön plana çıkarılarak, derinlerdeki etnik bölünmeler gün yüzüne çıkarılmış, Sovyet halkları arasında milliyetçi hareketler giderek yayılmaya başlamıştı. Birliğin dağılması ile birlikte Sovyet üst kimliği de ortadan kalkmış, ortaya çıkan bu kimlik krizinde etnik milliyetçilik hızla yükselmiştir. Sovyetler Birliği döneminde siyasal ve ekonomik 'üst birlik' düşüncesi ulusal kimlik ve düşünceleri geri plana itmişti. Birliğin dağılmasıyla birlikte, bağımsızlığını kazanan ülkelerde hızlı bir ulus inşa süreci içine girildi. Bu tarihten itibaren jeo-politik söylemlere kültürel kimliklerin ve dini inançların da eklendiğini görmekteyiz (Erlar 2007: 135).

Soğuk Savaşın sonlanmasıyla birlikte milliyetçilik iki farklı biçimde ortaya çıkmıştır: İlki, şanlı tarihe atıfta bulunan, şovenizm ve ırkçılığa dönük gerici bir milliyetçilik, ikincisi daha geniş bir etnik topluluk kurma hedefindeki yenilikçi milliyetçilik. O güne kadar üzeri örtülen milliyetçilik duygularının yeniden ortaya çıktığının ilk işareti eski Yugoslav Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan etmesi olmuş, körfez krizi ve savaşı döneminde ortaya konan 'yeni dünya düzeni' söylemleri ile devam etmiştir (Emiroğlu 2006: 67). Bağımsızlıklarını ilan eden Hırvatistan ve Slovenya'nın Avrupa Birliği tarafından tanınması ve devamındaki Sırbistan-Hırvatistan, Sırbistan-Slovenya, Bosna-Hersek-Hırvatistan, Bosna-Hersek-Sırbistan ve özellikle Sırbistan destekli Bosna-Hersekli Sırpların yürüttüğü savaşlar, Çekoslovakya'nın daha barışçı bir şekilde Çek Cumhuriyeti ve Slovakya olarak ikiye ayrılışı; Avrupa Birliği'ne karşı Avrupa'nın çeşitli bölgesinde (Norveç'in halkoylaması ile birliğe girmeyi reddetmesi ya da ortak para birimi kullanılmasına tepki ile yaklaşan ülkeler örneğinde olduğu gibi) yükselen milliyetçi

tepkiler ve daha birçok örnek 1990'lar sonrasında yaşanan gelişmelerdir (Selçuk 2012: 124).

Uluslararası politik düzenin dönüşümü, iki kutuplu dünya sisteminin sona ermesi, teknolojik gelişmelere koşut olarak hızla yaygınlaşan iletişim olanakları ile birlikte sermaye ve emeğin de coğrafyalar arası geçişkenliğinin kolaylaşması küreselleşme kavramını gündeme getirmiştir. Küresel süreç bölgesel çatışmaların giderek arttığı, etnik ve dini temelli çatışmaların dünya barışını tehdit ettiği bir siyasal yapıyı da beraberinde getirmiş, bu durum yeni dünya düzeni içinde milliyetçiliğin rolü, etkisi ve geleceğinin ne olacağına dair soruları gündeme taşımıştır. Ulaşım, iletişim ve mübadele ilişkilerinin milli sınırları aşacak şekilde yoğunlaşması ve çapının genişlemesini ifade eden bu süreç henüz sona ermiş değil, devam eden bir süreçtir (Şen 2004: 123).

Sonuç

Görülmektedir ki milliyetçiliğin bir ideoloji olarak tarih sahnesinde belirişi Batı Avrupa'da ulus devletlerin oluşumu ile eşzamanlı gerçekleşmiştir. Genel hatları itibariyle gözden geçirilen tarihsel arka plan okunduğunda milliyetçiliğe ilişkin söylenebilecek olan şey onun iki yüzyılı aşkın bir süredir uluslararası sistemi belirlemeyi sürdürdüğüdür. Milliyetçilik, kendini çağlara, siyasal rejimlere, ekonomik ve toplumsal yapılaraya uyarlayabilme yetisine sahip, oldukça dayanıklı bir ideolojidir. Smith milliyetçi ideolojiyi şu şekilde tanımlamaktadır: *“Milliyetçilik bukalemunvaridir, rengini bağlamından alır. Bu sonsuz kere yönlendirilebilir, şekil verilmeye ziyadesiyle müsait inanç, hissiyat ve sembollerden mürekkep dokuyu anlamak yalnızca her bir özgül durum içinde mümkündür...”* (Smith 2016: 129). Öyle ki, on dokuzuncu yüzyıl milliyetçilik çağı olarak adlandırılmış, yirminci yüzyılın ilk yarısında milliyetçilik dünyanın dört bir köşesinde haritaları yeniden çizmiştir. Yirmi birinci yüzyıla gelindiğinde ise kapitalizmin geçirdiği yapısal dönüşümler, küreselleşme, ulus-üstü oluşumların etkisi gibi süreçler nedeniyle birçok teorisyen millet ve millete dayalı siyasal örgütlenme biçimleri ile birlikte milliyetçi ideolojinin de giderek anlamsızlaşacağı konusunda hemfikir olsa da milliyetçilik kendini postmodern çağa da adapte etmeyi başarmış görünmektedir.

Kaynakça

- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, (2011), *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, Ankara: İmge Kitapevi.
- ANDERSON, Benedict, (2015), *Hayali Cemaatler*, İstanbul: Metis Yayınları.
- CARR, Edward Hallet, (2015), *Milliyetçilik ve Sonrası*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- DURGUN Şenol (2014), *Ulus İnşası ve Milliyetçilik*, Ankara: Binyıl Yayınevi.
- EMİROĞLU, Hüseyin, (2006), *Soğuk Savaş Sonrası Birleşmiş Milletler: İşlevi – Sorunları*, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, VII, 2: 59-81.
- ERLER, Özgün, (2007), *Bağımsızlık Sonrası Orta Asya Devletlerinde Milliyetçilik*, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, II, 11: 133 - 139.
- ERÖZDEN, Ozan, (2013), *Ulus Devlet*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- GREENFELD, Liah, (2017), *Milliyetçilik; Moderniteye Giden Beş Yol*, İstanbul: Alfa İnceleme.
- HASSNER, Pierre, (2011), *Uluslararası İlişkilerde Milliyetçilik ve Şiddet*, A. D. Jafferelot vd. Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek; Kuramlar ve Uygulamalar içinde, 261 – 288, İstanbul: İletişim Yayınları.
- HAYES, Carlton J. (2010), *Milliyetçilik; Bir Din*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- HOBSBAWM, Eric J. (2010), *Milletler ve Milliyetçilik*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- HUBERMAN, Leo (2017), *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- MEŞE, Ertuğrul, (2016), *Komünizmle Mücadele Dernekleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÖZDEMİR, Hakan, (2012), *Ulus Devlet ve Ulusçuluğun Küreselleşme İle Etkileşimi: Vazgeçilemeyen Ulus Devlet, Yükselen Ulusçuluk*, *Sosyal Bilimler Dergisi*, XIV, 1: 39 – 59.
- POGGİ, Giafranco (2016), *Modern Devletin Gelişimi; Sosyolojik Bir Yaklaşım*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- POULANTZAS, Nicos, (2006), *Devlet, İktidar, Sosyalizm*, Ankara: Epos Yayınları.
- SANDER, Oral, (2011), *Siyasi Tarih; İlkçağlardan 1918'e*, Ankara: İmge Kitabevi.
- SÖNMEZ SELÇUK, Senem (2012). *Dünden Bugüne Milliyetçilik: Küresel Dünyada Yükselen Sesler*, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XII, 3: 117 - 135.
- SMİTH, Anthony D. (2016), *Milli Kimlik*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ŞAYLAN, Gencay, (2016), *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, Ankara: İmge Kitabevi.
- TANİLLİ, Server, (1986), *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası; İnsanlık Tarihine Giriş*, İstanbul: Say Yayıncılık.

TANİLLİ, Server, (2011), **Uygarlık Tarihi**, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

WALLERSTEIN, Immanuel, (2013), **İrk, Ulus, Sınıf; Belirsiz Kimlikler**, İstanbul: Metis Yayınları.